

(3) Η ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Την έννοια της ανθρώπινης φύσης θα τη δούμε ως απόρροια της προβληματικής γύρω από την έννοια της ουσίας, που αναπτύξαμε στα προηγούμενα. Χαρακτηριστικό κείμενο, όπου γίνεται αναφορά στην ανθρώπινη φύση αλλά και στη σχέση ανθρώπου – φύσης, απαντά στα *ΟΦΧ*¹ στη συζήτηση του φαινομένου της αλλοτρίωσης : Ο άνθρωπος λοιπόν είναι σε θέση να θεωρεί τον εαυτό του ως παρόν, ζωντανό είδος και ως καθολικό και ελεύθερο όν και αυτές οι δυνατότητες του εδράζονται σ' αυτήν καθ' αυτήν την ύπαρξή του. Απ' την άλλη πλευρά ο άνθρωπος ορίζεται ως ένα με τη φύση, όπου μάλιστα η φύση, τα περιβάλλοντα τον άνθρωπο φυσικά όντα αποτελούν το ανόργανο σώμα του, την τροφή του – τα μέσα κάλυψης των αναγκών του, αλλά και τα εγγενή αντικείμενα των δημιουργικών του δραστηριοτήτων, πνευματικών και καλλιτεχνικών. Μεσολαβητής αυτής της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση είναι η εργασία.

Το αν οι παραπάνω δηλώσεις του Marx στο γνωστό ασφαλώς ιστορικό πλαίσιο των νεανικών έργων του, αποτελούν δείγματα μιας νατουραλιστικής στάσης απέναντι στον άνθρωπο, είναι ένα σύνθετο και όχι εύκολο να απαντηθεί ερώτημα, γιατί η άποψη του Marx δεν περικλείεται στις δηλώσεις των *ΟΦΧ*, αλλά υφίσταται κάποια εξέλιξη.

Ας θέσουμε λοιπόν το ερώτημα :

«Τι είναι η φύση του ανθρώπου για τον Marx;»

Συνδυάζοντας διάφορες πληροφορίες από μία σειρά κειμένων του νεαρού Marx μπορούμε να δώσουμε προκαταρκτικά την ακόλουθη και φαινομενικά ασυνεπή απάντηση:

Απαντά στο Marx μία μορφή διαιώνιας ανθρώπινης ουσίας που αντιδιαστέλλεται από τις διάφορες μορφές ιστορικής εμφάνισής της και η ανθρώπινη φύση γενικά δεν είναι γενίκευση από επί μέρους εκδηλώσεις της.

Η απάντηση αυτή που αποδίδει με τον πληρέστερο δυνατό τρόπο τη μαρξική άποψη, για να αναλυθεί στη συνέχεια, θα πρέπει να παρουσιασθούν τα σχετικά αποσπάσματα από τα έργα του σε πλάτος και μάλιστα τα σημεία που θίγονται δύο εξαιρετικά μεγάλα κεφάλαια της μαρξικής φιλοσοφίας : η έννοια της εργασίας και η έννοια και η εξήγηση της ιστορίας².

Συνεκτιμώντας το σύνολο των αναφορών του Marx στον άνθρωπο και στο νεανικό και στο ύστερο έργο του μπορούμε να πούμε γενικά ότι ο Marx διατηρεί τον ίδιο σεβασμό στη σημασία και συστηματική σπουδαιότητα της ανθρώπινης φύσης. Ο Marx δέχεται τη νομιμότητα της έννοιας αυτή ως απαραίτητη θεωρητικά για ορισμένα συστήματα σκέψης. Τούτο τονίζεται σε μία εκτεταμένη περίοδο της πνευματικής παραγωγής του, πέρα από τα θεωρούμενα ως ανθρωπολογικά νεανικά κείμενα του, σε έργα όπως η *ΓΙ*³ και το *Κεφάλαιο*⁴.

¹ *ΟΦΧ*, σσ. 327-328.

² Σσ. 137 – 152.

³ *ΟΦΧ*, στα *CW*, τ. 1, σσ. 327 και *ΓΙ*, στα *CW*, τ. 5, σσ. 58, 439.

⁴ «Για να γνωρίσεις τι είναι χρήσιμο για ένα σκυλί πρέπει κανείς να μελετήσει τη φύση του σκυλιού...Εφαρμόζοντάς το αυτό στον άνθρωπο, αυτός που θα ασκούσε όλες τις ανθρώπινες πράξεις, κινήσεις, σχέσεις κλπ. με βάση την αρχή της χρησιμότητας θα πρέπει να αρχοληθεί πρώτα με την ανθρώπινη φύση γενικά και μετά με την ανθρώπινη φύση όπως τροποποιείται σε κάθε ιστορική εποχή», *Ι*, σσ.609.

Στα κείμενα αυτά φαίνεται ότι την έννοια της ανθρώπινης φύσης αναζητεί ο Marx την απαραίτητη ορθολογική δικαιολόγηση της επιστημολογικής έμφασής του στις δυνάμεις παραγωγής. Στον Marx σχηματίζεται μία αντίληψη για το τι είναι ανθρώπινη φύση σύμφωνα με μία παραδοσιακή φιλοσοφική στρατηγική, που είναι η διάκριση του ανθρώπου ως είδους (Gattungswesen) από τα ζώα. Η σύγκριση ζώου και ανθρώπου γίνεται στο υπόβαθρο της διαδικασίας επιβίωσης του ανθρώπου : Ο άνθρωπος επιβιώνει από τη φύση σημαίνει : η φύση είναι το σώμα του με το οποίο είναι υποχρεωμένος να παραμένει σε διαρκή εξέλιξη για να μην πεθάνει⁵.

Ζώο και άνθρωπος και όλα τα φυσικά αντικείμενα είναι αναπόσπαστα διαπλεγμένα μεταξύ τους στην πορεία της επιβίωσης, όπως και κάθε ζωική δραστηριότητα. Όμως «το ζώο ταυτίζεται άμεσα με τη ζωτική του δραστηριότητα. Δε ξεχωρίζει τον εαυτό του από αυτήν. Είναι αυτή. Ο άνθρωπος μετατρέπει την ίδια του τη ζωτική δραστηριότητα. Δεν είναι μία αυστηρά καθορισμένη δραστηριότητα με την οποία συνταυτίζεται άμεσα»⁶. Και «η ελεύθερη συνειδητή δραστηριότητα διακρίνει τον άνθρωπο άμεσα από τη ζωτική δραστηριότητα του ζώου»⁷.

Απόδειξη για το στοιχείο αυτό που χαρακτηρίζει την ανθρώπινη φύση, είναι «η πρακτική αναπαραγωγή ενός κόσμου αντικειμένων, η επεξεργασία της ανόργανης φύσης»⁸. Ενώ το ζώο παράγει μονάχα ότι είναι άμεσα απαραίτητο για την κάλυψη των φυσικών αναγκών του, ο άνθρωπος «παράγει ακόμα και όταν δεν πιέζεται από τη φυσική ανάγκη και παράγει αληθινά μόνο όταν είναι ελεύθερος»⁹.

Στη διδακτορική του διατριβή (1841) μιλάει για την ελευθερία της αυτοσυνείδησης ως τη θεωρητική βάση της ανθρώπινης ελευθερίας και σε άλλα νεανικά του κείμενα για την απόδειξη της πραγματικότητας του νου μέσα από την πράξη :

«Οι ανθρώπινες ουσιαστικές δυνάμεις»¹⁰, που είναι μία έννοια που επανέρχεται με βεβαιότητα στα *Οικονομικά – Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, εκτίθενται στη ιστορία της βιομηχανίας, επομένως στην ιστορία της ανθρώπινης παραγωγικής δραστηριότητας.

Η πλευρά αυτή της μαρξικής σκέψης που επιβεβαιώνεται εξ ίσου τόσο στο νεανικό όσο και στο ύστερο έργο, απαντά σε μία σειρά παρερμηνείες των αντιλήψεων του Marx από τους μαρξιστές κατά τον Mc Murtry¹¹. Κυρίως συντελεί στο να διευκρινισθεί ότι η 6^η Θέση στον Feuerbach (βλ. παραπάνω) δεν έχει σαν στόχο να προσβάλει κάθε έννοια ανθρώπινης ουσίας αλλά να τονίσει ότι η ανθρώπινη ουσία έχει κοινωνικό χαρακτήρα.

⁵ *ΟΦΧ*, σσ. 276.

⁶ Στο ίδιο.

⁷ Στο ίδιο.

⁸ Στο ίδιο.

⁹ Στο ίδιο.

¹⁰ *ΟΦΧ*, σσ. 301 – 304, 315, 321 – 322, 325 -326, 331 – 337, 342.

¹¹ John Mc Murtry, *The Structure of Marx's World View*, ό.π., 123 – 127.

Γ. Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΟΝ (1) ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ο Marx θεώρησε τη φύση ως την πρωταρχική πηγή όλων των εργαλείων και αντικειμένων της εργασίας, είδε δηλαδή τη φύση εξ αρχής σε σχέση με την ανθρώπινη δραστηριότητα.

Ο Alfred Schmidt επισημαίνει¹²:

«Είναι ο κοινωνικοϊστορικός χαρακτήρας της μαρξικής έννοιας της φύσης που τη διακρίνει εξ αρχής. Όλες οι άλλες δηλώσεις για τη φύση, είτε θεωρητικού, επιστημολογικού ή επιστημονικού χαρακτήρα, ήδη προϋποθέτουν την κοινωνική πρακτική, το σύνολο των τεχνολογικο-οικονομικών τρόπων οικειοποίησης του ανθρώπου».

Στα επόμενα θα προσδιορίσουμε περισσότερο την έννοια του κοινωνικού προσδιορισμού των ανθρώπινων ουσιωδών δυνάμεων εξετάζοντας συσχετισμένες τις έννοιες :

Κοινωνία, αυτοσυνείδηση, συνείδηση και αυτοπραγμάτωση.

Η πορεία της συλλογιστικής του Marx υπαγορεύει κατά τη γνώμη μας ορισμένες προϋποθέσεις που πρέπει να ακολουθεί η ερμηνεία της σκέψης του: δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως μία συστηματική επιχείρηση για επίλυση σε θεωρητικό επίπεδο των διαφόρων φιλοσοφικών προβλημάτων και εννοιών, σαν να επρόκειτο για σύνθεση εννοιολογικών σχημάτων σε ένα θεωρητικό όλο.

Στα λόγια του Marx για παράδειγμα :

«Η ύπαρξή μου η ίδια είναι κοινωνική δραστηριότητα. Γι' αυτόν το λόγο, ότι παράγω το παράγω για την κοινωνία και με τη συνείδηση ότι δρω σαν κοινωνικό ον»¹³, καθώς και στα παρακάτω, «είναι πάνω απ' όλα αναγκαίο αν αποφύγουμε να ορίσουμε την κοινωνία άλλη μία φορά ως μία αφαίρεση πάνω από το άτομο¹⁴, δεν αρκεί να διαπιστώσουμε μία θεωρητική υπέρβαση ενός θεωρητικού επίσης προβλήματος, της αντίθεσης ατόμου και κοινωνίας, αν τούτο εν μέρει ισχύει και δέχεται περαιτέρω έρευνα και ανάλυση.

Είναι απαραίτητο όμως να δούμε ότι η προσοχή του Marx στρέφεται όχι κυρίως στην ανάλυση των εννοιών «άνθρωπος», «πράξη», «ιστορία», αλλά στην εμπειρικά παρατηρήσιμη συμπεριφορά που περιγράφουν οι έννοιες αυτές, θα μπορούσαμε να πούμε ως αντικείμενα της επιστήμης. Όχι, ότι στη γλώσσα του Marx αποκλείονται γεγονότα και έννοιες που δε θεωρούνται επιστημονικά, όμως η αυστηρότητα και εξηγητική σαφήνεια που επιδιώκει ο Marx και κυρίως προϋποθέτει η αντίληψή του για την πραγματικότητα επιβάλλει στο μελετητή να επανεξετάζει με εργαστηριακή προσοχή τα αντικείμενα που τον απασχόλησαν και να επιδιώκει ταξινομήσεις επιστημονικού χαρακτήρα μάλλον παρά φιλοσοφικές ταξινομήσεις. Το εννοιολογικό πλέγμα κάθε γλώσσας και επιστημονικής και φιλοσοφικής, περιέχει σύμφυτες αξιολογικές, πρακτικές και φιλοσοφικές, ενώ απ' την άλλη πλευρά εμπλέκεται έντονα σ' έναν φιλοσοφικό προβληματισμό.

¹² Alfred Schmidt, *The Concept of Nature in Marx*, New Left Books, 1993⁴, μτφρ. Από τη γερμανική έκδοση 1965² : *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx*, Suhrkamp Verlag, 1965, σσ. 35 και πβ. σσ. 66 και 77.

¹³ *ΟΦΧ*, στα *CW*, τ. 5, σσ. 298 και *ΓΙ*, στα *CW*, τ. 5, σσ. 183 – 184, 215, 250, 465, 511.

¹⁴ *ΟΦΧ*, στα *CW*, τ. 5, σσ. 298 – 299.

Συμπεραίνοντας, κάθε μορφή παραγωγικής εργασίας και κάθε πνευματική δραστηριότητα του ανθρώπου είναι αδιανόητη έξω από το κοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο συντελείται.

Ό,τι ορίζεται ως άνθρωπος, ταυτίζεται ταυτόχρονα και ως κοινωνική οντότητα:

«Καθώς το ανθρώπινο όν (*menschliches Wesen*) είναι το αληθινό κοινωνικό όν (*Gemeinwesen*), οι άνθρωποι μέσω της ενεργοποίησης της ουσίας τους δημιουργούν και παράγουν την ανθρώπινη κοινότητα, την κοινωνικότητα, το κοινωνικό όν (*gesellschaftliches Wesen*), που δεν είναι μία αφηρημένα καθολική δύναμη που αντιτίθεται στο κάθε ξεχωριστό άτομο, αλλά είναι η ουσία κάθε μοναδικού ατόμου, η δραστηριότητα του, η ζωή του, το πνεύμα του, ο πλούτος του»¹⁵.

Η κοινωνία από την άλλη μεριά είναι εξ ίσου πρωταρχική κατηγορία όπως η φύση και ο άνθρωπος:

«Η ανθρώπινη ουσία της φύσης υπάρχει μόνο για τον κοινωνικό άνθρωπο, γιατί μόνο εδώ υπάρχει η φύση γι' αυτόν ως δεσμός με τους άλλους ανθρώπους, ως η ύπαρξή τους γι' αυτόν, ως το ζωτικής σημασίας συστατικό της ανθρώπινης πραγματικότητας, μόνο εδώ υπάρχει ως η βάση της ανθρώπινης ύπαρξης... Η κοινωνία είναι λοιπόν η τελειωμένη ενότητα στην ουσία του ανθρώπου με τη φύση, η πραγματική ανάσταση της φύσης, ο πραγματοποιημένος νατουραλισμός του ανθρώπου και ο πραγματοποιημένος ανθρωπισμός της φύσης»¹⁶.

Ο παραπάνω προσδιορισμός της έννοιας της κοινωνίας δεν είναι ένας αφηρημένος προσδιορισμός, αλλά η κατάληξη της διερεύνησης του φαινομένου που προϋποτίθεται για τη συντήρηση του ανθρώπου στη ζωή: της παραγωγικής εργασίας.

Στις σσ. 275-277 των *ΟΦΧ* διαπιστώνεται ότι ο διαρκής και αλληπάλληλος διάλογος του ανθρώπου με την ανόργανη φύση είναι αναγκαίος, γιατί απ' αυτόν εξαρτάται κυρίως η επιβίωσή του, αλλά – όπως συμπληρώνει και τονίζει ο Marx –, η συνδιαλλαγή με την ανόργανη φύση δε γίνεται σε αποσπασματικό και ατομικό επίπεδο, αλλά μόνο σε κοινωνικό.

Η έννοια του κοινωνικού χαρακτήρα της ανθρώπινης ουσίας συναρτάται με την προβληματική γύρω από την έννοια της συνείδησης. Γιατί ισχύει αυτό, όπως και ο τρόπος, με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο Marx τη θετική σημασία της συνείδησης ως πλευράς της ανθρώπινης ουσίας, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε παρακάτω :

Σύμφωνα με το απόσπασμα των *ΟΦΧ* :

«Με τη συνείδηση του είδους ο άνθρωπος επιβεβαιώνει την πραγματική κοινωνική ζωή του και απλά επαναλαμβάνει την πραγματική του ύπαρξη στη σκέψη, όπως ακριβώς αντίστροφα η ύπαρξη του είδους επιβεβαιώνει τον εαυτό της και υπάρχει για τον εαυτό της στη γενικότητά της ως μία σκεπτόμενη ύπαρξη»¹⁷, ο κοινωνικός χαρακτήρας του ανθρώπου εκφράζεται στο γεγονός ότι ο άνθρωπος έχει συνείδηση ότι ανήκει σε μία κοινότητα.

¹⁵ Σημειώσεις για τον James Mill, 217 και 227 – 228 και *ΟΦΧ*, σσ. 295 – 299.

¹⁶ *ΟΦΧ*, σσ. 298.

¹⁷ Πβ. *ΟΦΧ*, σσ. 298, υποσ. 1 και σσ. 275, 277.

Στο παραπάνω λοιπόν κείμενο δηλώνεται κάποια συσχέτιση μεταξύ της έννοιας της συνείδησης του είδους και του κοινωνικού χαρακτήρα της ανθρώπινης ουσίας, με την πιθανότερη σημασία ότι, επειδή ως μέλη του είδους «άνθρωπος» έχουμε τη δυνατότητα για διαμόρφωση καθολικών εννοιών, συνειδητοποιούμε και το γεγονός ότι ανήκουμε στο είδος «άνθρωπος» και διαφοροποιούμαστε από τα άλλα όντα του κόσμου¹⁸.

(1) Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΟΥ MARX ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΝΕΑΝΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

Στην προσπάθειά μας να προσδιορίσουμε την αξία και σημασία της μαρξικής φιλοσοφικής σκέψης στη συνάφειά της με τη σύγχρονη φιλοσοφία θα εκτείνουμε την εξέτασή μας σε τέσσερα κύρια θέματα:

1. Στη μαρξική έννοια του ανθρώπου/ ατόμου και του ρόλου του στην εξήγηση κοινωνικών και ιστορικών φαινομένων,
2. στη σχέση Marx και ηθικής ως θεωρίας και πράξης,
3. στην έννοια της πράξης καθώς και στην εξηγητική σημασία της τόσο στο μαρξικό έργο όσο και στη σύγχρονη προβληματική της αναλυτικής φιλοσοφίας της πράξης.

Η έννοια του ανθρώπου εμπλουτίζεται από τον Marx τοποθετούμενη στο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων όπως και στο φάσμα των ιστορικών εξελίξεων των κοινωνικών και των πολιτικών συστημάτων.

Διακρίνονται δυο πλευρές προσέγγισης:

- A) Αντιπαράκειται η έννοια του *τέλειου ολοκληρωμένου ανθρώπου* σε αυτήν της ατομικότητας, αλλά και
- B) διαμορφώνεται η έννοια του *ατόμου* ως υποκειμένου πράξεων που συγκροτούν την ιστορία.

Στα *ΟΦΧ* απαντά η έννοια του πραγματικού ενεργητικού ατόμου που αντικατοπτρίζει τη σχέση του ανθρώπου με την ιστορία και την κοινωνία¹⁹. Ο Marx ασχολείται με τον άνθρωπο τόσο ως ατομικότητα όσο και ως έκφραση καθολικότητας, ως τέλειο καθολικό άνθρωπο. Φαίνεται ότι αποτελεί η έννοια του ατομικού ανθρώπου στο πλαίσιο αυτό μια μορφή υποκειμένου που δρα αποφασίζοντας ελεύθερα για τις πράξεις του καθορίζοντας τις κοινωνικές και ιστορικές δομές. Επίσης ότι στις πρακτικές επιλογές ρόλο παίζει η άσκηση της ταξικής συνείδησης, αλλά και το άτομο ως πολίτης, όπως συζητείται στην *Κριτική στην Εγγελιανή φιλοσοφία του κράτους και του δικαίου* και επίσης στο *Εβραϊκό Ζήτημα*²⁰.

Στα *ΟΦΧ* αναπτύσσεται η έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας²¹. Αντιπαράκειται η έννοια του *έχειν* από την έννοια του *είναι* και συζητείται κριτικά η έννοια του πλούσιου ανθρώπου²² όπως και αναλύεται η σημασία του κομμουνισμού²³.

¹⁸ Οι όροι *Gattungswesen* και *Gemeinwesen* χρησιμοποιούνται ισοδύναμα πολλές φορές από τον Marx : *Συμβολή στην Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου*, σσ. 17, *Θέσεις για τον Feuerbach*, στα *CW*, τ. 5, σσ. 4, *ΟΦΧ* σσ. 299. Πβ. *ΟΦΧ*, σσ. 275, 277.

¹⁹ *ΟΦΧ*, Χειρόγραφο III, *CW*, τ.3, σσ. 290 – 306.

²⁰ Karl Marx, *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, μτφρ. Μπάμπη Λυκούδη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1978, *Για το Εβραϊκό Ζήτημα*, στο *Karl Marx: Early Writings*, μετφρ. R. Livingstone, Penguin Books, 1984.

²¹ *ΟΦΧ*, Χειρόγραφο I, *CW*, τ.3, σσ. 278 – 282 κ.ε.

*(*Besitzen*: έχω ως ιδιοκτησία, κατέχω, κτώμαι = *Haben*: έχω, κατέχω)

²² *ΟΦΧ*, Χειρόγραφο III, σσ. 298 – 304.

Παρουσιάζεται και εξηγείται η αλλοτρίωση ως φαινόμενο των καπιταλιστικών οικονομικών σχέσεων και ανάγεται τόσο σε οικονομική όσο και σε ανθρωπολογική κατηγορία²⁴. Τέλος συζητείται η σχέση της αυτοπραγμάτωσης του ανθρώπου με την εργασία²⁵ και αντιδιαστέλλεται η ανθρώπινη δραστηριότητα από το προϊόν της εργασίας, το εμπόρευμα²⁶.

Η οικειοποίηση της ανθρώπινης ουσίας από τον *ολοκληρωμένο άνθρωπο* (totaler Mensch)²⁷, ως υποκειμένο φυσικών και κοινωνικών σχέσεων σε αντίθεση με το εγωιστικό άτομο της αστικής ηθικής, αποτελεί προϋπόθεση της αυτοπραγμάτωσης, ως της ανάπτυξης, εκπλήρωσης των φυσικών και πνευματικών αισθήσεων του ανθρώπου.

Αποξένωση αυτών των αισθήσεων (Entfremdung) έχουμε στην επικράτηση της *αίσθησης του έχειν* (Sinn des Habens)*, που σημαίνει την απόλυτη φτώχεια (absolute Armut). Η επιθυμία του *έχειν* εξηγείται ως αποτέλεσμα της επιθυμίας για συνέχιση της *ύπαρξης ως πεπερασμένου όντος* (Sein als endliches Wesen) και στη συνέχεια παρουσιάζεται ως αιτία αυτής της τάσης για *είναι και έχειν* η *άρνηση* (Negation) κάθε *προσδιορισμού* (Bestimmung). Ο κομμουνισμός αποτελεί τη θετική υπέρβαση της κατάστασης της *ατομικής ιδιοκτησίας* και η αισθητή οικειοποίηση της ανθρώπινης ζωής δεν είναι μόνο ως προς το *κατέχειν* και το *έχειν*. Οι παρατηρήσεις αυτές του Marx πρέπει να συνδεθούν με την κριτική του στάση σε μια αφηρημένη έννοια κομμουνισμού, από την οποία, κατά τη γνώμη του, συνεπάγεται μια αφηρημένη έννοια *εγώ ως «επακόλουθου του κενού Ding an sich, του κριτικισμού και της επανάστασης, του ανικανοποίητου (Unbefriedigten) δέοντος (Sollen)»*²⁸.

Η αντιπαράθεση της εγωιστικής ατομικότητας από τη μία πλευρά και του πραγματικού ανθρώπου από την άλλη, γίνεται σε χαρακτηριστικά σημεία της *ΚΕΦΚΑ*²⁹, όπου συζητείται ο *θεσμός των τάξεων*. Ο θεσμός των τάξεων παρουσιάζεται υπαίτιος για τη μετατροπή του πραγματικού ανθρώπινου υποκειμένου σε ιδιωτικό αντικείμενο του πολιτικού συστήματος.

«Είναι η προσπάθεια σε ένα βαθμό να συμπίσει το άτομο πίσω στη στενότητα της ατομικής του σφαίρας, να κάνει την ιδιαιτερότητά του υποστασιακή του συνείδηση και, επειδή στην πολιτική σφαίρα υπάρχουν οι διαφορές των τάξεων, να τις μετατρέψει σε κοινωνικές διαφορές»³⁰.

Η έννοια της τάξης αλλοιώνει τον αληθινό χαρακτήρα της ύπαρξης του ατόμου:

«Ο τρόπος ζωής του, η δραστηριότητα κλπ αντί να τον καθιστούν μέλος, λειτουργικό στοιχείο της κοινωνίας, τον κάνουν εξαίρεση στην κοινωνία...Αντί η ατομική λειτουργία να είναι λειτουργία της κοινωνίας, μετατρέπεται αντίθετα την ατομική λειτουργία σε κοινωνία για τον εαυτόν της»³¹.

²³ Ο.π., σσ. 293 – 302.

²⁴ ΟΦΧ, Χειρόγραφο Ι, σσ. 270 – 272, 275 – 278 και 280 – 282.

²⁵ Χειρόγραφο ΙΙΙ, σσ. 290.

²⁶ Ο.π., σσ. 298 – 300, 315 – 316, 318 – 322, 325 – 326.

²⁷ ΟΦΧ, CW, τ.3, σσ. 298-299, ΓΙ, στα CW, τ. 5, σσ. 292, 296-296.

²⁸ ΟΦΧ, CW, τ.3, σσ. 286, σημ. (78) του Marx. Ένα θέμα που επανέρχεται σε πολλά σημεία των ΟΦΧ: ό.π., σσ. 294-298, 300, 320 – 321.

²⁹ Σσ. 93 - 131.

³⁰ Ο. π., σελ. 124. Όπου αλλάζω τη μετάφραση.

³¹ Ο.π., σελ. 124. Αλλάζω επίσης τη μετάφραση.

Η εξήγηση που δίνει ο Marx για την κατάσταση αυτή είναι ότι η τάξη «διαχωρίζει την ανθρώπινη ύπαρξη από τη γενική του ουσία, τη μετατρέπει σε ζώο που είναι απ' ευθείας ταυτόσημο με τη λειτουργία του»³². Η σύγχρονη εποχή, ο πολιτισμός «διαχωρίζει την αντικειμενική ουσία του ανθρώπου από τον ίδιο ως κάτι εξωτερικό υλικό. Δεν δέχεται το περιεχόμενο της ανθρώπινης ύπαρξης ως την αληθινή του πραγματικότητα»³³.

Ενώ ο Marx στα παραπάνω κείμενα αναφέρεται σε συγκεκριμένες ιστορικές εποχές εξέλιξης των θεσμών της αστικής κοινωνίας, ολοφάνερα χρησιμοποιεί μια επανερχόμενη αντιπαράθεση δυο εννοιών, της αφηρημένης, εγωιστικής ατομικότητας και της έννοιας του πραγματικού ανθρώπου. Στην *ΚΕΦΚΔ* μάλιστα ο Marx αποδίδει στον Hegel το σφάλμα πως έχει διαπράξει μια αφαίρεση από τις πραγματικές ζωικές διαδικασίες του ανθρώπου κι έπειτα εγκαθίδρυσε το κράτος ως τον υποτιθέμενα συγκεκριμένο τόπο της κοινωνικής ύπαρξης του ανθρώπου. Σε άλλο σημείο της *ΚΕΦΚΔ*³⁴ μιλάει για τον αφηρημένο ορισμό του ατόμου ως μέλους ενός κράτους, ότι είναι παράγωγο της εσφαλμένης έκθεσης της δομής του κράτους από τον Hegel, συγκεκριμένα του ότι το σύγχρονο κράτος προϋποθέτει το χωρισμό της πραγματικής ζωής από τη ζωή του κράτους: της κοινωνίας των ιδιωτών από την κοινωνία των πολιτών: Το άτομο παρουσιάζεται ως άμορφη, ανόργανη ύλη, επειδή η έννοια του κράτους προσδιορίζεται από έναν εμπειρικό φορμαλισμό που προβάλλεται στα πραγματικά πρόσωπα, στην πραγματική κοινωνία, ως το πραγματικό περιεχόμενό τους. Ο όρος λοιπόν «άτομο», μέλος του κράτους, είναι αφηρημένος διότι νοηματοδοτείται στο πλαίσιο του χωρισμού της πραγματικής ζωής των ανθρώπων από την πολιτική τους υπόσταση, από το ότι είναι πολίτες ενός κράτους.

Στο *EZ* διευκρινίζεται ότι η διαμόρφωση του πολιτικού κράτους έχει σαν συνέπεια το διαχωρισμό της ανθρώπινης ζωής σε κοινοβιακή - πολιτική και σε ατομική-ιδιωτική: σε ουράνια και γήινη, εγκόσμια ζωή³⁵. Και στις δυο περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με πλασματικές, μη πραγματικές καταστάσεις, μια αφηρημένη καθολικότητα στην πρώτη περίπτωση και μια πλασματική ατομική ελευθερία στην άλλη. Η κατάσταση αυτή περιγράφεται γλαφυρά:

«Κανένα από τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν πηγαινει από τον εγωιστικό άνθρωπο, τον άνθρωπο ως μέλος της κοινωνίας των ιδιωτών, ένα άτομο δηλαδή που έχει αποσυρθεί στον εαυτό του, στα όρια των ιδιωτικών του ενδιαφερόντων, του ιδιωτικού του καπρίτσιου και απομονωμένο από την κοινότητα... Αντίθετα η ζωή του ως είδους, η κοινωνία, εμφανίζεται ως ένα πλαίσιο εξωτερικό στα άτομα, ένας περιορισμός στην αρχική τους ανεξαρτησία. Ο μοναδικός δεσμός που τα κρατάει ενωμένα είναι η φυσική αναγκαιότητα, η ανάγκη και το ιδιωτικό ενδιαφέρον, η διατήρηση της ιδιοκτησίας τους και των εγωιστικών εαυτών τους»³⁶.

Ο περιορισμός της έννοιας της *συνειδητής δραστηριότητας* στη σφαίρα της πολιτικής πράξης συντελεί στη διαμόρφωση του εγωιστή ανθρώπου, που είναι «το παθητικό αποτέλεσμα της διαλυμένης κοινωνίας, ένα αποτέλεσμα που απλά υπάρχει, ένα αντικείμενο άμεσης βεβαιότητας, ένα φυσικό αντικείμενο». Αντίθετα ο πολιτικός άνθρωπος είναι μόνο αφηρημένος, τεχνητός, άνθρωπος ως αλληγορικό, νομικό πρόσωπο³⁷.

Στη βάση της κριτικής της υπάρχουσας κοινωνίας ο Marx διαπιστώνει ότι

³² *Ο.π.*, σελ. 194. Αλλάζω τη μετάφραση.

³³ *Ο.π.*

³⁴ *Ο.π.*, σελ. 161.

³⁵ *EZ, CW*, τ. 3, σελ.167.

³⁶ Στο ίδιο, σελ. 164.

³⁷ Στο ίδιο, σελ. 167.

«ο πραγματικός άνθρωπος αναγνωρίζεται μόνο με το σχήμα του εγωιστικού ατόμου, ο αληθινός άνθρωπος αναγνωρίζεται μόνο με το σχήμα του αφηρημένου πολίτη»³⁸.

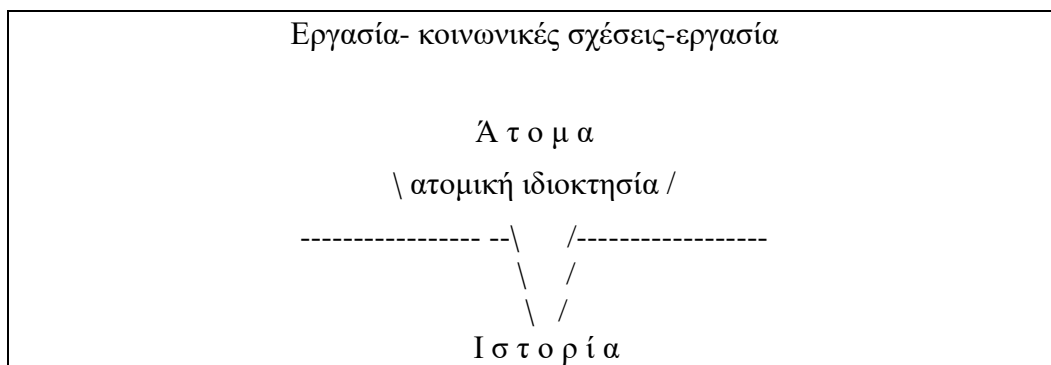
Στα *ΟΦΧ*³⁹ ο Marx συνδέει τη συγκεκριμένη κατανομή της εργασίας στην αστική κοινωνία και την ανταλλακτική οικονομία της εποχής του με την *ατομική ιδιοκτησία* αλλά περαιτέρω βλέπει την ατομική ιδιοκτησία ως στάδιο μιας εξελικτικής διαδικασίας, της *ιστορίας*.

Ως μια αρχική ταυτότητα στον Marx μπορούμε να δεχθούμε ότι οι *κοινωνικές σχέσεις* που εκδιπλώνουν την *ανθρώπινη ουσία* είναι οι *σχέσεις εργασίας*. Κάθε λοιπόν κατηγορία που επιδιώκει να περιγράψει τις σχέσεις ή την ουσία των σχέσεων εκφράζει κάποια μορφή εργασιακής σχέσης:

«η ουσία του πλούτου είναι.....η εργασία γενικά»⁴⁰.

Η ταύτιση της ουσίας ως εργασίας εξηγείται κατά τον Meikle Scott⁴¹, από το ότι παραμένει η αφετηρία της εγγελιανής σκέψης στον Marx που είναι η πραγματοποίηση της ουσίας σε μια εξελικτική διαδικασία ιστορικών αναγκαιών σταδίων. Η ιστορία λοιπόν παράλληλα με την κριτική της μεθόδου και των κατηγοριών της πολιτικής οικονομίας, κριτική η οποία φαίνεται να βρίσκει στήριγμα μεταξύ των άλλων και σε μια συγκεκριμένη αντίληψη για το τι είναι *εργασία* και *δραστηριότητα* γενικά, ίσως υπερϊστορικά, μέσα στην οποία αντίληψη «διαλύεται» το περιεχόμενο της έννοιας «*ουσία*» του ανθρώπου, αυτά τα δυο – *ιστορία* και *εργασία* – αρθρώνουν το πλέγμα της θεωρητικής σκοπιάς του νεαρού Marx για το άτομο.

Είναι στο σημείο αυτό της εξέτασής μας δυνατό να συμπληρώσουμε το αρχικό μας σχεδιάγραμμα, σχετικά με την αντίληψη του νεαρού Marx για το περιεχόμενο της έννοιας «άνθρωπος», ως εξής:

σχήμα γ'

Μπορούμε να πούμε συνοπτικά ότι η αντίληψη που αντιπαραθέτει στη στατικότητα των καταστάσεων του *Είναι* και του *Έχειν*, συνδεδεμένων με παράλληλες καταστάσεις που αποτελούν αντικείμενο της κριτικής του, όπως ο ατομικιστικός εγωισμός ή ένας ιδεατός κομμουνισμός-αφηρημένος- είναι η θετική αντιμετώπιση της παραγωγικής εργασίας ως του μοχλού διαμόρφωσης κι εξήγησης των *κοινωνικών σχέσεων*. Έτσι εμφανίζεται η σχετικοποίηση

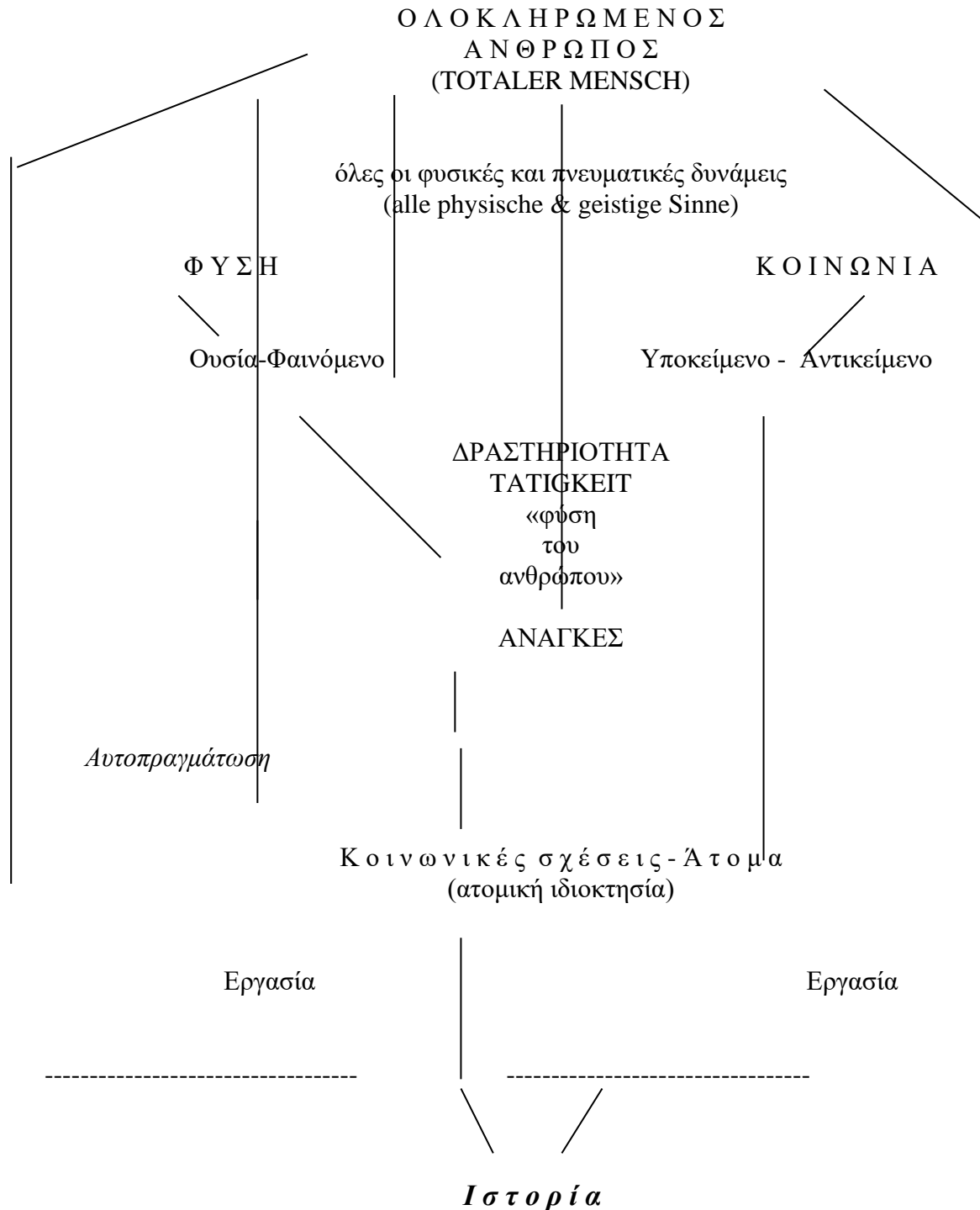
³⁸ *Ο.π.*

³⁹ Σελ. 374.

⁴⁰ *ΟΦΧ*, σελ. 341.

⁴¹ Scott Meikle, *Essentialism in the Thought of Karl Marx*, London 1985.

της κατάστασης της *ατομικής ιδιοκτησίας*, αναγκαίου πλαισίου της αποξένωσης και της αντιδιαστολής των καταστάσεων του *Είναι* και *Έχειν*. Αυτή η μετάθεση από τον προβληματισμό της *ανθρώπινης ουσίας* στον προβληματισμό της φύσης της *εργασίας*, χωρίς να σημαίνει την υποκατάσταση της μιας κατηγορίας από την άλλη, δηλώνει την πρώτη μεταστροφή του Marx από μια παραδοσιακή φιλοσοφική συζήτηση, στην επιστημονική θεώρηση των κοινωνικο-οικονομικών κατηγοριών και σε μια περισσότερο συστηματική θεώρηση της *Ιστορίας*, όπως καταφαίνεται στο σχήμα δ΄:

σχήμα δ΄

(2) ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΝΕΑΝΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ MARX

Οι αντιλήψεις του Marx για την ουσία του ανθρώπου συνδέονται με τις αντιλήψεις του για την ατομικότητα, την έννοια του *ατόμου*, ως βασικής προϋπόθεσης της κοινωνικής του θεωρίας. Μια από τις σαφέστερες διατυπώσεις από το Marx της θετικής έννοιας του ατόμου βρίσκεται στη συζήτηση της πολιτικής χειραφέτησης στο έργο *EZ*⁴². Στο σημείο αυτό αντιπαρατίθεται η έννοια της πολιτικής χειραφέτησης σε αυτήν της ολοκληρωτικής χειραφέτησης. Η πρώτη είναι απλά η αναγωγή του ανθρώπου σε εγωιστικό ανεξάρτητο άτομο και σε αφηρημένο πολίτη, ένα νομικό πρόσωπο. Η δεύτερη είναι η αναγωγή του ανθρώπινου κόσμου και των ίδιων των σχέσεων στον ίδιο τον άνθρωπο:

«Μόνον όταν το πραγματικό άτομο ξανααπορροφήσει στον εαυτό του τον αφηρημένο πολίτη και ως ατομική ύπαρξη ξαναγίνει είδος στην καθημερινή του ζωή, στη συγκεκριμένη του εργασία και κατάσταση, μόνο τότε ο άνθρωπος έχει αναγνωρίσει και οργανώσει τις δικές του δυνάμεις σαν κοινωνικές δυνάμεις και δεν διαχωρίζει επομένως την κοινωνική δύναμη από τον εαυτό του, με τη μορφή της πολιτικής εξουσίας, μόνο τότε η ανθρώπινη χειραφέτηση θα έχει ολοκληρωθεί»⁴³.

Ο J. Miller παρατηρεί:

«Αυτός ο ατομικιστικός τόνος στη μαρξική θεωρία επισημαίνει μια περίεργη αντίθεση με τον περισσότερο οικείο του κοινωνικό ρεαλισμό, με την έμφασή του στον καθορισμό της ανθρώπινης πράξης από τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες»⁴⁴.

Η βασική άποψη του Miller είναι ότι ο Marx στα νεανικά έργα του ακολουθεί τη μορφή του κοινωνικού νομιναλισμού του Feuerbach παράλληλα και με την (απλοποιητική) κριτική του εγγελιανού ιδεαλιστικού ρεαλισμού. Για την υποστήριξη της άποψης αυτής παραθέτει σειρά χωρίων από τα νεανικά έργα του Marx. Στη συνέχεια υποστηρίζει ότι, παρόλο που υποχώρησε η ατομικιστική έμφαση στο ύστερο έργο του, ποτέ δεν έπαψε να παίζει κάποιο σημαντικό ρόλο στο υπόβαθρο της οικονομικής του θεωρίας εξυπηρετώντας στο να υπενθυμίζει ότι οι κοινωνικές σχέσεις και οι οικονομικές έννοιες δεν είναι στατικές, αλλά αναπτύσσονται ιστορικά μέσω της δράσης των ανθρώπων (*agency of human beings*).

Η περαιτέρω διασάφηση των αντιλήψεων του Marx για την ιστορία και συγκεκριμένα για τη σχέση ανθρώπου και ιστορίας είναι αναγκαία για να διαφωτίσει το ζήτημα του λεγόμενου ντετερμινισμού του και το ζήτημα της προσφορότερης εξήγησης για τα ιστορικά φαινόμενα, το ειδικότερο δηλαδή μεθοδολογικό πρόβλημα ατομικιστικού ή ολιστικού προτύπου εξήγησης⁴⁵.

Οι θέσεις που υιοθετεί ο Marx απαντούν σε όλο το φάσμα των έργων του και απαριθμούνται με τον ακόλουθο σχηματικό τρόπο:

1. Η ιστορία δεν είναι παρά η ιστορία της πάλης των τάξεων (*The Communist Manifesto*, 1848).

⁴² *EZ*, στα *CW*, τ. 3, σσ. 167 - 168.

⁴³ Στο ίδιο.

⁴⁴ *History and Human Existence*, University of California Press, 1979, σελ. 42.

⁴⁵ *GI*, στα *CW*, τ. 5, σσ. 57-8.

2. Η ιστορία δεν είναι παρά η διαδοχή των τρόπων διαχείρισης των παραγωγικών πόρων και δυνάμεων από τις διαφορετικές γενεές των ανθρώπων, η μεταβολή των συνθηκών διαβίωσης παράλληλα με τη διατήρηση παραδοσιακών τρόπων δράσης⁴⁶.

3. Η ιστορία δεν είναι τίποτε άλλο από τη δραστηριότητα των ανθρώπων καθώς επιδιώκουν τους διαφορετικούς σκοπούς τους⁴⁷.

4. Οι άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία τους σε συνθήκες που καθορίζονται και παραδίδονται από το παρελθόν. Οι υλικές σχέσεις ως η βάση όλων των σχέσεων είναι αναγκαίες μορφές με τις οποίες πραγματοποιείται η ατομική παραγωγική δραστηριότητα⁴⁸.

5. Το έσχατο καθοριστικό στοιχείο της ιστορίας είναι η παραγωγή και αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής. Η οικονομική πραγματικότητα είναι η βάση και το εποικοδόμημα, αποτελούμενο από τους πολιτικούς και νομικούς θεσμούς, τις σκέψεις και τα δημιουργήματα – φιλοσοφικά, καλλιτεχνικά των ανθρώπινων μυαλών των δραστών της ιστορίας – αλληλεπιδρά και με τη σειρά του επανακαθορίζει τη μορφή της⁴⁹.

Οι απόψεις που εντοπίζονται στη *ΓΙ* και στην *ΑΟ* τονίζουν την απόρριψη της εγγεγραμμένης «ιδεολογικής» αντίληψης της ιστορίας με την παράλληλη αποδοχή του ατομικού υποκειμένου με τους προσωπικούς του στόχους ως δράστη και αφετηρίας της ιστορικής διαδικασίας. Ωστόσο, δεν μπορεί να μην τύχει προσοχής η επισήμανση του Marx ότι η ατομική αυτή δραστηριότητα συμβαίνει μέσα σε ένα πλαίσιο διαδοχής συνθηκών από προηγούμενες σε επόμενες γενεές και επομένως σε ένα πλαίσιο μεταβολών αυτών των συνθηκών για να τονισθεί ακόμα πιο ύστερα (1869) ότι οι συνθήκες της υλικής ζωής, καθώς εξελίσσονται από γενιά σε γενιά δεν επηρεάζονται από αποφάσεις και πράξεις των ατομικών υποκειμένων. Χωρίς να εγκαταλείπεται το πρότυπο της γενεαλογικής διαδοχής, τονίζεται ο ρόλος των ατομικών δραστών, μέχρις ότου από τον Engels αργότερα να γίνει αναφορά σε ένα μοντέλο αλληλεπίδρασης δραστών και οικονομικών δομών⁵⁰.

Στην εικόνα της ιστορίας που διαμορφώνεται από τις ως άνω επιλεγμένες παραπομπές σε έργα διαφορετικών φάσεων της διανοητικής πορείας του Marx περιλαμβάνεται και το ζήτημα της κοινωνικής μεταβολής ή των κοινωνικών επαναστάσεων ως επακόλουθο των ένσκηπων δράσεων των προσώπων που δημιουργούν την ιστορία. Το ζήτημα των επαναστάσεων είναι άμεσα συνδεδεμένο με αυτό των ατομικών δραστών που είναι τα ανθρώπινα υποκείμενα και οι κοινωνικές ομάδες, οι τάξεις ως μια υποκατηγορία των τελευταίων.

Οι οποιεσδήποτε μεταβολές συμβαίνουν σε ένα πλαίσιο ιστορικών γενεαλογικών αλλαγών και διαδικασιών τροποποίησης που μπορούν να νομοθετηθούν, να εξηγηθούν. Πρόκειται για μια διαλεκτική σχέση δραστηριότητας σε ατομικό επίπεδο και δομής σε ολικό επίπεδο που αποσκοπεί να εξηγήσει πώς προκύπτουν και δομές που παραδίδονται από γενιά σε γενιά, ενώ μπορούν να εμφανισθούν αποκομμένα ως αφηρημένες δομές, παράλληλα αποτελούν κτήμα των ατομικών δραστών, της συγκεκριμένης δραστηριότητας των προσώπων και των ομάδων. Αυτά τα συγκεκριμένα ανθρώπινα πρόσωπα που παράγουν και βιώνουν (αντιδρούν σε) θεσμούς, πίστεις, αξίες κλπ. βρίσκονται σε σχέση χρονικής διαδοχής και εμπειρίας και αυτό τα καθιστά ισχυρούς παράγοντες της ιστορίας. Γι' αυτό δεν μπορούμε παρά να δούμε σ' αυτά το υποκείμενο κάθε πιθανής αλλαγής και κοινωνικής επανάστασης.

⁴⁶ Βλέπε σχετική οριοθέτηση του προβλήματος από τον G. Kitching, στο *Karl Marx and the Philosophy of Praxis*, RKP, London, 1988, σσ. 36 – 60. Κριτική της μαρξικής θεωρίας της ιστορίας έχουμε από αντιπροσωπευτικές εργασίες των K.R. Popper, *The Open Society and its Enemies London*, Routledge & Kegan Paul, 1945, τ.1, κεφ. 1, τ.2, κεφ. 13 και H.B. Acton, *The Illusion of the Epoch*, Routledge, Λονδίνο, 1955. Υπεράσπιση από τους G.A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence Clarendon Press*, Oxford, 1978 and William H. Shaw, *Marx's Theory of History*, Hutchinson, Λονδίνο, 1978.

⁴⁷ *ΑΟ*, στα *CW*, τ. 4, σελ. 93.

⁴⁸ *Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, 1869 και Letter to Annenkov, 1846, *MESC*, σελ. 35.

⁴⁹ *Engels to J. Bloch*, 1890, στο *MESC*, σσ. 417 – 418.

⁵⁰ *Letters from Engels to P. Ernst, C. Schmidt and J. Bloch*, 1890, στο *MESC*, ό.π., σσ. 413-25.

Η συζήτηση των κοινωνικών επαναστάσεων στον περίφημο *Πρόλογο στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* τον Ιανουάριο 1859 φέρει μία σημαντική προσθήκη στην θεωρία του Marx για την ιστορία:

«Καμμία κοινωνική αλλαγή δεν συντελείται εάν δεν αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις μέχρι το βαθμό της πλήρους ωρίμανσής τους, εφ' όσον η ανθρωπότητα θέτει πάντοτε τα προβλήματα εκείνα που μπορεί να λύσει και το ίδιο το πρόβλημα εμφανίζεται μόνο όταν οι υλικές συνθήκες που είναι αναγκαίες για τη λύση του υπάρξουν ή βρίσκονται τουλάχιστον στη διαδικασία σχηματισμού»⁵¹.

Το καίριο σημείο αιχμής και απορίας ως προς τη διευθέτηση αυτή της επαναστατικής προοπτικής του ιστορικού υλισμού αφορά το κριτήριο ωρίμανσης των παραγωγικών δυνάμεων, αν αποφασίζεται από κρίσεις των ίδιων των δραστών ή αν καθορίζεται από νομοτέλειες ανεξάρτητες των προσωπικών αποφάσεων και πράξεων. Έτσι, το ζήτημα του ντετερμινισμού ή όχι του ιστορικού υλισμού οξύνεται σε σύγκριση με τα έργα της περισσότερο πρώιμης περιόδου. Ποιες είναι οι αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για παράδειγμα, σύμφωνα με τις οποίες μπορεί να προσδιορισθεί η κατάλληλη στιγμή της μεταβολής των παραγωγικών μορφών και των κοινωνικών συνθηκών ζωής;

Ο Marx δεν είναι ντετερμινιστής, γιατί σε όλες τις μορφές εξήγησης των κοινωνικών φαινομένων και αυτών της μεταβολής αφήνει περιθώριο παρέμβασης στη δράση και στην κρίση των ατόμων - συντελεστών των διαδικασιών. Τούτο δεν σημαίνει ότι δεν συζητά οικονομικούς νόμους που εξηγούν επιστημονικά συγκεκριμένους τρόπους παραγωγής, ιδιαίτερα το σχηματισμό του καπιταλιστικού. Και στο κείμενο του *Προλόγου στην Πολιτική Οικονομία* του 1859 που αναφέρθηκε παραπάνω δεν συναντούμε έναν καθολικό μηχανισμό που εξηγεί γενικά πώς συμβαίνει κάθε αλλαγή, κάθε επανάσταση στην ιστορία, αλλά μονάχα μια εξήγηση για ό,τι συμβαίνει στο στάδιο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Παρατηρείται ιδιαιτερότητα στις εξηγήσεις του για τις μεταβολές στην ιστορία, στη *ΓΙ* και στις *Grundrisse*, όπου ανάλογα με την περίπτωση εφαρμόζεται και άλλο σύστημα εξήγησης⁵².

Η αιτία γι' αυτές τις φαινομενικές ασυνέπειες στην μεθοδολογία του Marx προφανώς βρίσκεται στο αποκλειστικό ενδιαφέρον του να αναλύσει συστηματικά την εμφάνιση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και να δείξει τη σημασία των σχέσεων ατομικής ιδιοκτησίας στην εμφάνιση και εξέλιξή του, αλλά και στη δυναμική της εξάλειψής του.

Ο Gerald Cohen στο βιβλίο του *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, συζητά διεξοδικά όλα τα προβλήματα που σχετίζονται με την επιστημονική υπόσταση της μαρξικής θεωρίας για την ιστορία και την εξηγητική σχέση που μπορεί να προκύψει από αυτήν μεταξύ οικονομικών συνθηκών παραγωγής και μορφών του εποικοδομήματος. Προβαίνει μάλιστα στη λογική διατύπωση του τύπου αυτού που αποκαλεί λειτουργικό. Στον *Πρόλογο* του 1859 αναφέρεται πράγματι η διάκριση ανάμεσα στον υλικό μετασχηματισμό των οικονομικών συνθηκών της παραγωγής και στις νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, αισθητικές και φιλοσοφικές ακόμα μορφές, όπου ο πρώτος καθορίζεται με την ακρίβεια των φυσικών επιστημών και οι δεύτερες – καθαρά ιδεολογικές – αφορούν τον τρόπο που οι άνθρωποι συνειδητοποιούν και εναντιώνονται στην διάκριση αυτή⁵³.

⁵¹ Karl Marx and Frederick Engels, *Selected Works in One Volume*, (MESW), Lawrence and Wishart, Λονδίνο, 1970, σσ. 181 – 182 και Karl Marx, *Early Writings*, μετφρ. R. Livingstone, Penguin Books, 1984, ό.π., σελ. 426 (δική μου μετάφραση).

⁵² *ΓΙ*, στα *CW*, τ. 5, σσ. 43-6. *G*, Notebook V, σσ. 484-7, 497-8 και 502-14.

⁵³ G. A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defense*, ό.π.

Ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης συνοψίζει τις σημερινές επιστημολογικές συζητήσεις ξεκινώντας από τα προβλήματα της σχέσης ατόμου και ιστορίας που ανακύπτουν από το έργο του Marx⁵⁴.

Οι σύγχρονες επιστημολογικές αναζητήσεις σχετιζόμενες με το θεωρητικό έργο του Marx, στις οποίες αναφέρεται ο Ψυχοπαίδης έχουν την αφετηρία τους σε αναλύσεις των θεωρητικών της «Σχολής της Φρανκφούρτης», αλλά και στην κριτική του στρουκτουραλισμού στις κοινωνικές επιστήμες, στη «Λογική του Κεφαλαίου» και στη «μεθοδολογική συναγωγή του κράτους». Επιχειρούν να απαντήσουν σε ερωτήματα «τι είναι μια αναγκαία σχέση» ή «τι σημαίνει εξηγώ ένα κοινωνικό φαινόμενο», και επαναδιατυπώνουν το ζητούμενο λαμβάνοντας υπ' όψη ότι κάθε κοινωνική σχέση και φαινόμενο που διατυπώνεται ως μεθοδολογικός πυρήνας αναλύσεων προϋποθέτει «σχέσεις βίας, εκμετάλλευσης και κατεξουσιασμού». Το κάθε υπό εξέταση φαινόμενο δεν μπορεί παρά να υποδηλώνει τον μηχανισμό άρσης και αναίρεσής του και επομένως γίνεται εντονότερη η αξιολογική διάστασή του. Ο συγγραφέας ενδιαφέρεται να δείξει για ποιους λόγους πρωταρχικό ενδιαφέρον στη σύγχρονη μελέτη της μαρξικής θεωρίας της ιστορίας αποτελεί η διερεύνηση του «τρόπου διαπλοκής των αξιών στο μαρξικό έργο».

Η ίδια η θεωρία, σύμφωνα με την υλιστική προσέγγιση του Marx είναι αποτέλεσμα της πράξης, των δυνάμεων, κινήσεων και σχέσεων των ανθρώπων που συντονίζουν τις νοητικές τους κατασκευές, παράλληλα με τις επί μέρους πρακτικές ενέργειές τους. Συντελείται δηλαδή, όπως επισημαίνει ο Κ. Ψυχοπαίδης, έλεγχος της θεωρίας από το πραγματικό, που ενώ στην κοινή και «επιστημονική» κατακερματισμένη συνείδηση, εμφανίζεται αυτόνομο και έξω από την ανθρώπινη πρακτική, αντίθετα είναι διαμορφωμένο και ενσωματωμένο με αυτήν.

Οι σύγχρονοι ερευνητές ενδιαφέρονται να οριοθετήσουν τις έννοιες της αφαίρεσης και της εξήγησης που συγκροτούν τον επιστημολογικό ορίζοντα της μαρξικής θεωρίας, και κυρίως να δείξουν με σύγχρονους όρους το αίτημα του διαφωτισμού και της εγελιανής μεθόδου για εσωτερική διαπλοκή των «όρων κοινωνικής ανάλυσης με το αξιολογικό πρόβλημα». Οι κοινωνικές σχέσεις είναι πραγματικές και ταυτόχρονα παράγωγα αφαιρετικών διαδικασιών που δεν συμβαίνουν μονάχα στα κεφάλια των δρώντων υποκειμένων, αλλά κατά τη διάρκεια της επιτέλεσης και βίωσης των πράξεών τους, καθώς προσπαθούν να υπερβούν τις ανταγωνιστικές αξίες και να επαναπροσδιορίσουν το βίο τους με νέες ορθότερες αξίες:

«Μέσα σε αυτήν την αξιακή οντολογία αναπαράγεται διαρκώς η αντινομία που προκύπτει α) από την ακύρωση του αξιακού και β) από την ανάδειξη του αξιακού ακριβώς μέσα από την διαδικασία ακύρωσης»⁵⁵.

Οι αντινομίες, μέσα στις οποίες βιώνεται η πράξη διακατέχουν και τη θεωρία των κοινωνικών φαινομένων χωρίς να την καθιστούν αναξιόπιστη, αλλά εμπλουτίζοντάς την με «πολυείδεια» και χειραφετητική δυναμική. Ο Marx, με τη μέθοδό του αυτή που σταδιακά ανακάλυψε και εδραίωσε στο ύστερο κυρίως έργο του, ανέδειξε τους λόγους, για τους οποίους οι αρχές του διαφωτισμού – ελευθερία και δικαιοσύνη – δεν μπορούν να επικρατήσουν χωρίς να υπάρξει υπέρβαση των αστικών κοινωνικών σχέσεων.

⁵⁴ Κοσμάς Ψυχοπαίδης, «Μερικές σημερινές επιστημολογικές συζητήσεις με αφετηρία το έργο του Marx», στον τόμο *Μαρξισμός. Μια επανεκτίμηση*, εκδόσεις Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995, σσ. 99-111.

⁵⁵ *Ο.π.*, σελ. 104.

Περαιτέρω ενσωματώνει στους τρόπους κατανόησης «του κόσμου των εμπειριών των κοινωνικά δρώντων» τους πραγματικούς όρους συγκρότησής τους, δείχνοντας πως τα συνειδησιακά περιεχόμενα των δρώντων μεταλλάσσονται αντίστοιχα με τους κανόνες κίνησης και εξέλιξης της αλλοτρίωσης, του συστήματος των σχέσεων παραγωγής και εργασίας στην αστική κοινωνία. Κατά τον Ψυχοπαίδη, η πραγματικότητα συνίσταται, όπως προκύπτει από το εγχείρημα του Marx, σε μια παράλληλη διαδικασία πραγμάτωσης σκοπών μέσω της εργασίας αλλά και ακύρωσης σκοπών ως ιδεολογικών αξιών και ψευδαισθήσεων των απρόσωπων οικονομικών μηχανισμών και των εγωιστικών ατόμων.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό και λαμβάνοντας υπ' όψη την προσέγγιση του Κ. Ψυχοπαίδη, συμπεραίνουμε ότι η ανάπτυξη των αντιλήψεων του Marx για τον άνθρωπο και την ιστορία έχει σημαντικές συνέπειες στην διάρθρωση της μεθόδου μελέτης των κοινωνικών φαινομένων και μάλιστα στο πλαίσιο των σημερινών επιστημολογικών αναζητήσεων. Ειδικότερα, η προβληματική αυτή αφορά την κριτική του θετικισμού και της φύσης της εξήγησης στις κοινωνικές επιστήμες. Σύγχρονα θεωρητικά προβλήματα που προκύπτουν στον τομέα αυτό, με αφετηρία στον εμπειρισμό, η σχέση είναι και δέοντος, η σχέση ντετερμινισμού και ελευθερίας, σώματος και ψυχής φωτίζονται από τις μαρξικές αναλύσεις.